

بسمه تعالي

نقد و بررسی

مرکز تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد

میرهادی حسینی

عضو هیات علمی دانشگاه خوارزمی

<http://m-hosseini.ir>

ارائه شده در

همایش تخصصی تاریخ شفاهی

دانشگاه خوارزمی - گروه تاریخ

۱۳۹۱/۸/ ۲۸

مقدمه

تاریخ شفاهی در ایران ، هنوز نتوانسته به جایگاه شایسته اش در پژوهش های تاریخی دست یابد . به نظر میرسد که تعداد کم مراکز تاریخ شفاهی در ایران ، کم توجهی وزرات علوم ، تحقیقات و فن آوری به جایگاه تاریخ شفاهی در ساختار آموزش رشته تاریخ ، ناشناخته ماندن اهمیت این روش در جمع آوری و سازماندهی منابع اطلاعاتی ، از موانعی است که سد راه گسترش آن بوده است .

همچنین شناخت محققان ایرانی از آخرین وضعیت تاریخ شفاهی در میان محققین و مورخین جهان، بسیار اندک است. لذا در این چند دقیقه، برآن هستیم تا نیم نگاهی به یکی از پروه های تاریخ شفاهی در جهان ، یعنی پروژه "تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد" بیفکنیم. شاید از این منظر بتوانیم جایگاه تاریخ شفاهی را در ایران ، در مقایسه با آن ارزیابی کنیم.

اما قبل از ورود به این مبحث ، شایسته دیدم که دو نکته را ، به عنوان دو مقدمه، برای ورود به مبحث اصلی طرح کنم.

**

نکته اول، توجه به "سابقه شروع کاربرد تاریخ شفاهی" است.

**

به نظر می رسد که سابقه تاریخ شفاهی به شکل امروزی آن ، به سال ۱۹۴۸ میلادی باز می گردد. در آن سال، دکتر آلن نی نیز (Alan Neynisi) در جریان مطالعه پاره ای از اسناد تاریخی در دانشگاه کلمبیا در امریکا، به فکر استفاده از ضبط صوت برای ضبط و گردآوری خاطرات افتاد و به این ترتیب، ضبط و ثبت خاطرات و مکالمات افراد، به عنوان یک "ابزاری کمکی" در پژوهش های تاریخی، رایج شد .

البته تحقیقاً ، از مدتها پیش، تاریخ شفاهی در میان مورخین مد نظر بوده ، اما بدون تردید، استفاده از تکنولوژی ضبط صدا ، در پیدایش شکل نوین و امروزی تاریخ شفاهی، نقش انکار ناپذیری دارد. و شاید با اتکا به همین ابزار بوده که تعریف کلاسیک از تاریخ شفاهی ارائه شده است.

**

به نظر جودیت مایر (Judith Moyer) ، تاریخ شفاهی ، مجموعه سازمان یافته از شهادت افراد در خصوص وقایع و تجربیات زندگی خودشان است. این تعریف، اگرچه جامع است، اما مانع نیست.

زیرا تاریخ شفاهی، در حوزه فولکلور ، شایعه ، یاوه گوئی یا سخنان عجیب و قریب قرار نمی گیرد .

بنابراین تعریف مایر نیاز به اصلاح دارد . بر این اساس:

**

یک مورخ شفاهی، تلاش می کند یافته هایش را مورد بازبینی و تجزیه و تحلیل قرار داده و آنها را در یک قالب و زمینه تاریخی قرار دهد.

**

نکته دوم ، میزان تاثیرگذاری تاریخ شفاهی در "تدوین تاریخنگاری گزینشی" است.

از آنجا که تاریخ شفاهی عموماً به مباحث تاریخ معاصر (یعنی تقریباً ۱۵۰ ساله اخیر) مربوط می‌شود، و از آنجا که تاریخ معاصر تاثیر مستقیمی بر افکار عمومی و حتی سیاستگذاری‌های نخبگان جامعه دارد، بنابراین صاحبان قدرت (یا در واقع نخبگان قدرت) تلاش می‌کنند از این ظرفیت برای تایید خود و یا تکذیب رقباي خود بهره برداری کنند.

حال اگر توجه داشته باشیم که اولاً "ثبت مکالمات شفاهی" به عنوان یکی از منابع تاریخی، مختص تاریخ معاصر است، و ثانیاً تاثیرگذاری "کلام" در مخاطب، به مراتب بیشتر از تاثیرگذاری "کتاب" است، آنگاه به میزان تاثیرگذاری تاریخ شفاهی در هدایت افکار عمومی جامعه پی خواهیم برد.

البته هنوز در جامعه ما از این ظرفیت طلایی برای ترسیم تاریخ معاصر بهره برداری نشده، اما در آن سوي کره زمین، در دانشگاه هاروارد، مراکز فرهنگی و سیاسی امریکا، سخاوتمندانه، هزاران دلار، برای حمایت از این ابزار در جهت تدوین تاریخ معاصر ایران و بویژه تدوین انقلاب اسلامی هزینه کرده اند. یکی از این طرح‌ها، پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد است.

شاید گزافه نباشد اگر بگویم که، اگر ما دست بکار نشویم و از "ابزار تاریخ شفاهی" برای تدوین تاریخ معاصر و تاریخ انقلاب اسلامی استفاده نکنیم، بزودی شاهد خواهیم بود که پروژه دانشگاه هاروارد، همانند پروژه "تدوین تاریخ ایران کمبریج" که سالها قبل از انقلاب اسلامی کلید خورد، بزودی به مرجع و رفرنس اصلی دانشجویان تاریخ معاصر ایران تبدیل شود.

**

پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد

**

**

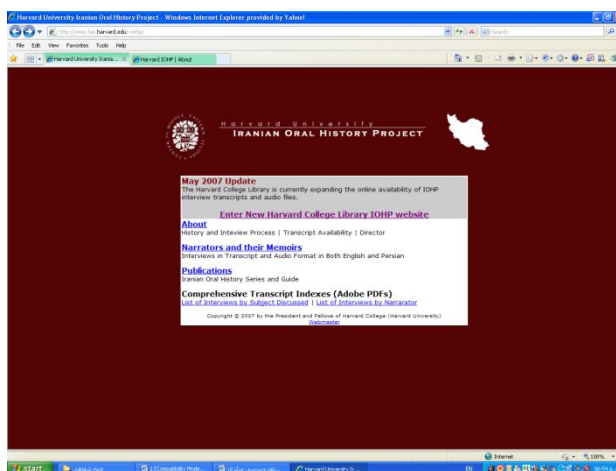
در میان پروژه‌های الکترونیکی تاریخ شفاهی، "پروژه تاریخ شفاهی ایران یا IOHP که معرف Iranian Oral History Project بوده، و وابسته به مرکز مطالعات خاور میانه دانشگاه هاروارد (Center for Middle Eastern Studies) قابل تامل است. اگرچه این طرح در نوع خود از منظر کمیت و دانشگاهی، کم نظیر است، در عین حال لازم است انگیزه‌های سیاسی بنیانگذاران این طرح را، هم در نظر داشته باشیم.

این پروژه از طریق آدرسی که بخشی از سایت دانشگاه هاروارد است، در اختیار محققین قرار گرفته است.

**

صفحه ای که ملاحظه می کنید ، صفحه اصلی سایت این پروژه است.

<http://www.fas.harvard.edu/~iohp/>

ابتدا به معرفی اجمالی این پروژه می پردازم.

فایل های صوتی ، اسناد ، متون و نسخه های خطی ارائه شده در این پروژه، در کتابخانه دانشگاه هاروارد نگه داری می شود و برخی از آنان به صورت On Line در اینترنت قرار دارد .

**

این پروژه کار خود را دو سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی، یعنی از پائیز سال ۱۹۸۱ میلادی ، از طریق مصاحبه با برخی از شخصیت های سیاسی بانفوذ، که از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۹ هجری شمسی ، در جریان حوادث سیاسی و اجتماعی تاریخ معاصر ایران نقش فعالی داشته اند ، آغاز نمود .

**

در سایت این پروژه، میتوان به خاطرات ۱۳۴ شخصیت سیاسی به همراه ۹۰۰ ساعت فایل صوتی ، و حدود ۱۸ هزار صفحه نسخه چاپی دسترسی پیدا کرد. مسئولین پروژه تاکنون، حدود ۸۰۰ هزار دلار برای این طرح هزینه کرده اند.

میکروفیش های تهیه شده در این پروژه توسط کتابخانه های دانشگاه های کانادا، انگلیس، آلمان ، فرانسه و آمریکا خریداری شده و تمامی دانشجویان رشته تاریخ در این دانشگاه ها که قصد داشته باشند رساله یا تحقیقی را در خصوص تاریخ معاصر ایران انجام بدهند، با استفاده از این پروژه تشویق می شوند و هم اکنون به عنوان مرجعی برای آنها تبدیل شده است.

این پروژه توسط "بنیاد فورد" و "دانشگاه هاروارد" ، حمایت مالی می شود.

از سال ۲۰۰۷ اطلاعات این پروژه روی شبکه وب قرار گرفته و بخشی از اطلاعات این پروژه را میتوان بطور رایگان از وب دریافت کرد، اما بسیاری از اسناد فوق را بایستی با پرداخت هزینه آن دریافت نمود. نکته جالب و تامل برانگیز اینکه برخی از افرادی که در دانشگاه های اروپا و امریکا خواستند از منابع اطلاعاتی این پروژه استفاده کنند، اعلام می کنند که همه منابع این سایت برای آنها فقط در مقابل پرداخت ON Line الکترونیکی قابل دریافت است، درحالیکه کسانی که در ایران ساکن هستند و از طریق پراکسی ایرانی به اینترنت متصل می شوند، می توانند به بسیاری از منابع هدفمند این سایت بطور رایگان دسترسی پیدا کنند. بنظر می رسد که از قبل، کسانی هزینه های دریافت اطلاعات این سایت را برای ایرانیان، پرداخت کرده اند. و این همان نکته ای است که بنده در بحث مقدماتی به آن اشاره کردم، یعنی هدایت هدفمند محققین رشته تاریخ به سمت استفاده از منابع خاص و گزینشی.

مدیریت پروژه

حبیب لاجوردی، مدیر این پروژه است.

**

لاجوردی در سال ۱۳۱۴ در تهران به دنیا آمد و روزگار جوانی و نوجوانی خود را در نیویورک سپری کرد. او مقطع کارشناسی در دانشگاه ییل، و کارشناسی ارشد را در دانشگاه هاروارد (رشته MBA) گذراند و دکترای خود را در اقتصاد از دانشگاه آکسفورد کسب نمود.

دکتر لاجوردی کتاب "اتحادیه‌های کارگری و خودکامگی در ایران" (انتشارات دانشگاه سیراکیوز، ۱۹۸۵) تألیف نموده که ترجمه‌ای از آن در ایران به نشر رسیده است.

اگر به فهرست فایل های صوتی (یعنی مصاحبه های ضبط شده) و فایل های Text (یعنی متن تایپ شده مصاحبه ها) توجه کنیم، بخوبی متوجه می شوید که این پروژه برنامه مدونی را برای تدوین انقلاب اسلامی طراحی کرده و در این زمینه هزینه هنگفتی را هم صرف کرده است. تعدادی از مهمترین فایل های صوتی عبارتند از:

**

امیر خسرو افشار - قاسملو (وزیر امور خارجه)
موسی الموسوی اصفهانی (نوه آیت الله ابوالحسن اصفهانی، از مراجع عظام)
علی امینی (نخست وزیر)
صادق امیر عزیزی (وزیر داخله)
محمد رضا آشتیانی (نماینده مجلس)
مهدی آذر (وزیر علوم)
مظفر بقایی ، نماینده مجلس و دبیرکل حزب زحمتکشان ملت ایران
شاپور بختیار، آخرین نخست وزیر محمد رضاشاه
عبدالرحمان برومند (تاجر و فعال سیاسی)
ابوالحسن ابتهاج (رئیس سازمان نقشه برداری)
خداداد فرمانفرمایان (رئیس سازمان نقشه برداری)
مظفر فیروز (وزیر کار)

**

ریچارد ن. فرای (استاد دانشگاه هاروارد)
محمد ناصر قشقایی (رهبر قبیله و سناتور)
مهدی حایری یزدی (فرزند آیت الله عبدالکریم حایری ، از رهبران شیعه)
فضل الله همایونی (فرمانده ارتش در کردستان)
علی ایزدی (رئیس کارکنان دفتری اشرف)
شمس الدین جزایری (وزیر علوم)
حمید قجر (فرزند آخرین شاه قاجار)
ابوالقاسم خراجو (مدیر بانک توسعه و معدن ایران)

حاج علي كيا (رئيس جاسوسان نظامي)
محمود (حاج سيد) لاجوردي (بنيانگذار گروه صنعتي بهشهر)

ابوالقاسم لباسچي (نماينده بازار)
ابراهيم مهدي (وزير كشاورزي)
جورج ميدلتون (George Middleton)
اسدالله مبشري (وزير دادگستري)
محسن مبصر (رئيس پليس)
محمد علي مجتهدي (مدير دبیرستان البرز)
غلامحسين مصدق (فيزيكدان و دستيار پدر)
حبيب نفيسي (معاون وزير كار)
فاطمه پاكروان (همسر حسن پاكروان ، وزير كابينه)
پيتر رامسبوتام (سفیر بریتانیا)
استوارت راکول (Stuart Rockwell)
كريم سنجابي (رهبر جبهه ملي)
محمد شانه چي
حسن طوفانيان (از فرماندهان نظامي)
محمد يگانه (وزير امور اقتصاد و دارايي)
احمد زيرك زاده (از رهبران جبهه ملي)

البته از سال ۱۹۹۵ ميلادي ، يك كميته مطالعاتي در مركز مطالعات خاورميانه دانشگاه هاروارد ، تعدادي از خاطرات جمع آوري شده را منتشر ساخت كه برخي از آنها در ايران تجديد چاپ شده اند.
فهرست اين خاطرات عبارتند از :

**

- خاطرات علي اميني ، وزير دارايی - نخست وزير سالهاي ۱۳۴۰ تا ۱۳۴۲
- خاطرات شاپور بختيار ،
- خاطرات شاهزاده حميد قجر ،
- خاطرات امير تيمور كلالي ، رييس ايل تيموري، نماينده مجلس ، وزير كشور و سرپرست شهربانی كل كشور در زمان حكومت ملی دكتور مصدق
- خاطرات عبدالمجيد مجيدي ، وزير مشاور- رييس سازمان برنامه و بودجه در دوره پهلوي

- خاطرات فاطمه پاکروان ، همسر سرلشگر حسن پاکروان (دومین رئیس ساواک بین سالهای ۱۳۴۰ و ۱۳۴۴، وزیر اطلاعات هویدا ، و سفیر ایران در زمان شاه در پاکستان و فرانسه)

**

- خاطرات جعفر شریف امامی ، رئیس مجلس سنا - نخست وزیر رژیم پهلوی
- خاطرات محمد علی مجتهدی ،
- خاطرات مهدی حائری یزدی ، (فرزند آیت الله حائری ، بنیانگذار حوزه علمیه قم)
- خاطرات محمود فروغی ، (فرزند محمد علی فروغی، که اولین و آخرین نخست وزیر رضاشاه، و اولین نخست وزیر محمد رضا شاه بوده)
- خاطرات مظفر بقایی،
- خاطرات محمد یگانه، رئیس کل بانک مرکزی - وزیر دارایی - وزیر مسکن و آبادانی - وزیر مشاور در رژیم پهلوی
- خاطرات حمید میرزا قاجار، فرزند ولیعهد ایران در زمان قاجار (میرزا حسن خان قاجار)
- خاطرات کریم سنجابی، اولین وزیر خارجه دولت موقت- رهبر جبهه ملی ایران - نماینده دوره اول مجلس پس از انقلاب اسلامی
- خاطرات سپهبد محسن مبصر، رئیس شهربانی کل کشور از ۱۳۴۳ تا ۱۳۴۹

همچنین می توان به فهرست عمومی لغات در این مجموعه دسترسی پیدا کرد . این فایل در حجمی بیش از ششصد صفحه است.

و همچنین فهرست اسامی راویان و اشخاص را می توانید در يك فایل با حجم بیش از ۳۵۰ صفحه در این پایگاه مشاهده کنید .

سوالی مهمی که به ذهن ما خطور میکند این است که هدف مصاحبه شونده ها چه بوده؟

**

اگر به محتوای فایل ها توجه کنید متوجه خواهید شد که:

**

اولاً- انگیزه های اصلی مصاحبه شونده ها، این بوده تا به یافتن مقصر وقوع انقلاب اسلامی بپردازند. این نگرش از "تئوری توطئه" در انقلاب اسلامی، نشأت می گیرد و لذا در این مصاحبه ها، به تنها چیزی که بطور اساسی هرگز اشاره نمی شود، موضوع مشکلات و فساد حکومت پهلوی است.

**

دوم اینکه - مصاحبه شوندهگان، حداکثر تلاش می کنند تا برای تبرئه خودشان، به برخی حوادث هم تلخ اشاره کنند، اما تعمداً به کمرنگ کردن حضور خود در حوادث تلخ عصر پهلوی پرداخته و غالباً واقعیات تاریخی از زبردست آنها خارج می شود.

**

سوم اینکه- پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد را می توانیم روایت اپوزیسیون از تاریخ انقلاب بدانیم. در این پروژه با ۱۳۴ نفر از سیاسیون قبل انقلاب گفتگو کرده اند.